

“GÜNDELİK DİRENİŞ” VE DİRENİŞİN KOORDİNATLARI

“EVERYDAY RESISTANCE” AND COORDINATES OF RESISTANCE

Utku ÖZMAKAS*

ÖZ

İktidarı anlama yönündeki her çabanın yolu ister istemez “direnış” kavramından geçer. Dolayısıyla iktidara yönelik yeni kavrayışlar, direnişle ilişkin yeni yaklaşımların önünü açar. İktidar kavramına yönelik Michel Foucault’nun açtığı yeni yol da, direnişle düşünmek için yeni imkânlar sunmuştur. Gelgelelim, direnişin kapsamının bir hayli genişlemesi, kavramın neliğine ilişkin sağlıklı bir tartışma yürütmeyi de birkaç açıdan zorlaştırır. Direniş kavramına ilişkin literatürün gün geçtikçe artması, yeni kavramların ve sahalara ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artık “direnış çalışmaları” diye anılan bu yeni sahanın en önemli kavramlarından biri “gündelik direniş”tir. Bu kavram, farklı sosyal bilimciler tarafından çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır; ancak tanımı üzerinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu makalenin ilk amacı Foucault’nun açtığı yolu izleyerek “gündelik direniş” kavramını ortaya atan James C. Scott’ın çalışmalarını eleştirel bir gözle ele almaktır. Bunun için öncelikle düşünürün temel çalışmalarının tarihsel çerçevesi incelenecek; daha sonra da kamusal senaryo ve gizli senaryo gibi temel kavramları açıklanacaktır. Ardından Scott’ın kavramsal tertibatını

---

* Dr., Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, utku.ozmakas@usak.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9671-4523>.

* Makale Geliş Tarihi: 06.05.2019
Makale Kabul Tarihi: 12.07.2019

izleyen düşünürlerin katkıları değerlendirilerek “direnişin koordinatları” tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gündelik Direniş, James C. Scott, Kamusal Senaryo, Gizli Senaryo, Direnişin Koordinatları.

ABSTRACT

Every attempt to understand the concept of “power” inevitably is related to the concept of “resistance”. Therefore, new understandings about the power pave the way for new approaches to resistance. Michel Foucault’s thoughts about the concept of power offer new opportunities to an understanding of resistance. However, this expansion of the scope of the resistance makes it difficult to conduct a discussion about it on a sound basis. This expansion has led to the emergence of new concepts and fields. Now, we called “resistance studies” to this new area and one of the most important concepts of this area is “everyday resistance”. This concept is used by different social scientists in different meanings, but there is no consensus on its definition. The first aim of this article is to evaluate the works of James C. Scott, who follows Foucault’s theoretical attempt and who introduced the concept of “everyday resistance”. For this purpose, the historical trajectory of his main works will be examined. Then, the basic concepts such as public transcript and hidden transcript will be explained. Following part, the thinkers who follow Scott’s conceptual model will be evaluated and the coordinates of resistance will be determined. Thus, we aim to take a step closer to defining the concept of “everyday resistance” in conclusion.

Keywords: Everyday Resistance, James C. Scott, Public Transcript, Hidden Transcript, Coordinates of Resistance.

GİRİŞ

Son yıllarda “direniş” kavramı etrafında oldukça kapsamlı bir literatürün biriktiğini söylemek mümkündür. Öyle ki, artık “direniş çalışmaları” diye bir

alandan dahi söz edilmeye başlandı.¹ Gelgelelim, çalışmaların sayısının artması ve farklı alanlara yayılmasına rağmen en temel soru yanıt aramaya devam ediyor. Aktivistler, araştırmacılar ve akademisyenler “direniş” adı altında andıkları çeşitli pratiklere bakarak bir tanıma varmaya çalışsa da, henüz üzerinde uzlaşmış bir tanım olduğunu söylemek oldukça güç. Söz konusu çeşitlilik, bir yandan kavramın ne kadar büyük bir öneme sahip olduğunu, öte yandan da nesneyi berrak bir şekilde ele almanın güçlüğü gösteriyor. Konu üzerinde akademik bir tartışma yürütmek hem teorik hem de pratik açıdan gün geçtikçe zorlaşıyor. Yine de konunun yakıcılığı kavramı elden bırakmaya müsaade etmiyor.

“Direniş” dendiğinde hiç şüphesiz ki akla öncelikle bir dizi fiziksel muhalefet eylemi gelir. Zaten bu alandaki çalışmaların büyük bir çoğunluğu da direnmekten belli bir siyasal ve/veya toplumsal konjonktürde iktidara yönelen kitlesel ve fiziksel muhalefet eylemlerini anlamaktadır. Bu bağlamda da miting, yürüyüş, imza kampanyası, açık mektup yayınlamak, oturma eylemi, grev, protesto, ayaklanma, isyan, silahlı mücadele, sivil itaatsizlik gibi çok farklı eylem biçimi direniş başlığı altında değerlendirilmektedir. Gelgelelim, bilhassa Michel Foucault’nun “iktidar sorunu”nu “kurum ve devlet sorunu” dışında düşünme çağrısıyla birlikte artık direniş kavramının da mahiyetinin değiştiğini söylemek gerekir. Eskiden “direniş” ağırlıklı olarak devlete ve kurumlarına yönelik kolektif ve planlı eylemler şeklinde algılanırken, bugün çok daha gündelik görünen eylemler bu kavramın çatısı altında incelenmektedir. Şüphesiz ki, bu eğilimde iktidar kavramına ilişkin çok daha geniş kapsamlı Foucaultcu yaklaşımın payı vardır.

Bilindiği üzere Foucault (2007b: 161), “İktidar mekanizmalarının basit hukuksal, yasal aygıttan çok daha geniş olduğu[nu] ve iktidarın çok daha fazla sayıdaki tahakküm prosedürleriyle uygulandığı”nı iddia eder. Ona göre iktidarı devlet, dolayısıyla hukuk ile özdeşleştiren eski formül geçerliliğini yitirmiştir. İktidar, “rıza”, “meşruiyet” ve “toplumsal sözleşme” gibi kavramların elinden kaçmayı, belki daha uygun bir ifadeyle ötesine geçmeyi başaracak denli incelmış, toplumsal ilişkilerin kılcal damarlarında üreyecek kadar da çeşitlenmiştir. Bu nedenle “hukuksal söylemsel iktidar” anlayışının terk edilmesi gerekir.

Foucault kavramın hem bir hukuk meselesine hem de bir kurum sorununa indirgenmesini eleştirirken, öte yandan da tözsel bir yaklaşımla ele alınmasına itiraz eder: “İktidar” diye bir şeyin belirli bir yere yerleşmiş olduğu –ya da bir noktadan yayıldığı– fikri bence yanlış temellendirilmiş bir analize, her koşulda

¹ Örneğin günümüzde *Journal of Resistance Studies* diye bir dergi yayımlanıyor. Aynı zamanda Rowman & Littlefield gibi büyük bir sosyal bilimci yayıncısının kataloğunda “Resistance Studies” başlıklı bir kitap dizisi var. Kavram ve fiili uygulamalar felsefeden sosyolojiye, siyasetbilimden antropolojiye kadar çok geniş bir yelpazede tartışılıyor. Michael Brown bu ilginin “devrim” fikrinin çekiciliğini kaybetmiş olmasıyla ilişkili olduğunu iddia ediyor (1996: 729).

birçok fenomeni açıklayamayan bir analize dayanıyor. Oysa gerçekte iktidar, ilişkiler demek; az çok örgütlenmiş, piramit gibi, koordine edilmiş bir ilişkiler yumağı demektir” (2005: 124). Bu açıdan bakıldığında iktidar, hukukta somutlaşan, merkezi bir pozisyona sahip olan bir güç uygulama kapasitesinden ibaret değildir. Dolayısıyla ilişkisel bir şekilde ele alınmalıdır. Bu minvalde iktidar, “egemen” ya da “kral” figüründe somutlaşan, yalnızca bastırma amacıyla hareket eden, meşruiyetini sözleşmeden veya hukuktan alan bir “kişi” değildir.

İktidar her yerde hazır ve nazırdır: Ama bu, her şeyi yenilmez birliğin çatısı altında kümeleştirme ayrıcalığına sahip olmasından değil, her an, her noktada, daha doğrusu bir noktayla başka bir nokta arasındaki her bağıntıda ürüyor olmasından kaynaklanır. İktidar her yerdedir; her şeyi kapsadığından değil, her yerden geldiğinden dolayı her yerdedir (2007a: 72).

“İktidar”ın ilişkisel bir tarzda anlaşılması, haliyle “direniş” kavramının da gözden geçirilmesine yol açar. Foucault (2007a: 73-4)’ya göre “İktidarın olduğu yerde direnme vardır, ancak –ya da daha doğrusu bu yüzden– direnme hiçbir zaman iktidara göre dışsal bir konumda değildir”. Bu durumda direniş de ilişkisel olarak anlaşılmalı, iktidar karşıtı güçlerin kendine ait saf bir sahada kümelenmediği fikrinden vazgeçilmelidir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak “direniş” kavramı yalnızca yürüyüş, ayaklanma, isyan ya da silahlı mücadele gibi büyük çaplı eylemlerle özdeşleştirilemez. Bu eylem tarzlarının kendi içerisinde de iktidar bağıntılarının üremesi mümkündür. Dahası, bazı konjonktürlerde bu eylem tarzları direnişi güçlendirmek şöyle dursun, tam aksine iktidar karşıtı güçlerin kolayca yok edilmesine yol açabilir. Örneğin, ezen ile ezilen arasındaki güç asimetrisinin çok yüksek olduğu konjonktürlerde yukarıda adını andığımız türden direniş eylemlerinin kuvveden fiile geçmesi oldukça zordur ve direniş hareketine zarar verebilir.

Gelgelelim, Foucault iktidar/direnmiş ikiliğinin daha çok ilk yanılla ilgilenmiştir. Direnişten, tutum isyanlarından, ayaklanmalardan söz etse de, makro ile mikro direniş arasında nasıl ayırım yapılabileceği sorusuna yanıt vermemiştir (Kelly, 2009: 110). İşte, bu çalışmada ele alacağımız James C. Scott’ın teorik seti tam da bu noktada siyaset felsefesi ve bilimi için yepyeni kapıları aralar; bir bakıma Foucault’nun çalışmasının eksik kalan yanını tamamlar. Scott, protesto, grev, isyan ve sivil itaatsizlik gibi direniş biçimleri üzerine muazzam bir literatür biriktirilmiş olmasına karşın, politik eylem alanında genellikle göz ardı edilmiş bambaşka bir cephe olduğuna dikkati çeker. Scott’ın temel sorusu basit ama yerli yerindedir: Kimi insanlar şiddetli bir baskı veyahut acımasız bir tahakküm karşısında isyan, ayaklanma, devrim gibi kamusal ve büyük çaplı eylemlere kalkışırken, kimileri neden imza kampanyası, barışçıl yürüyüş, boykot gibi daha küçük eylemlerle yetinir? (Scott, 1989: 33). Bu sorudan

hareketle direniş kavramının sınırlarını tartışmaya açan düşünür, kolektif ya da kamusal niteliğe sahip olmayan, son derece gündelik görünen, ilk bakışta politikanın geleneksel tanımına uygun düşmeyen ama “aşağıdan” gelenlerin iktidarın “tekerine çomak sokma”sını sağlayan politik eylemleri ele alır ve bunları “gündelik direniş” biçimleri olarak tanımlar. Ona göre bu türden direnişler iki nedenle göz ardı edilmektedir: Bunlar öncelikle politikanın; sonra da direnişin alışlageldik tanımlarına uygun düşmemektedir. Oysaki politikanın sahasında sadece “büyük” failler ve eylemler yoktur. Öyleyse bu “küçük”, “gündelik” ya da ilk bakışta doğrudan görünmeyen direniş biçimlerini nasıl anlayabiliriz?

1. SCOTT VE “GÜNDELİK DİRENİŞ”

Scott, “gündelik direniş”i 1985’te yayınlanan *Weapons of the Weak* kitabında detaylı bir şekilde ele alır. Aslına bakılırsa 1978-1980 yılları arasında bir köyde² yaptığı arşiv ve saha çalışmasına dayanan bu kitabı, teorik tartışma bakımından önceki kitabı *Moral Economy of the Peasant*’ın (1976) devamı sayılabilir. Güneydoğu Asya’daki köylü isyanlarını ele aldığı bu kitap, düşünürün baskı ve tahakküme ilişkin genelgeçer yaklaşımı sorgulaması bakımından bir işaret fişeği niteliğindedir.

Moral Economy of the Peasant’ta “ahlaki ekonomi” kavramından hareket eden düşünür, köylü sınıfının üretimdeki temel kaygısının artı-değer üretmek olmadığını, aksine daha ziyade hayatta kalmanın öncelikli olduğunu vurgular. Ona göre köylülerin davranışlarını şekillendiren ekonomik ilke, modern kapitalistlerinkiyle karşılaştırıldığında “ahlaki” ve ilk bakışta kısmen “irrasyonel” bir boyut içermektedir. Köylüler, hasattan doğan artı-değeri yeniden sermayeye dönüştürmek yerine köye dağıtmakta; böylelikle üretimi arttırmaya değil, toplumsal düzeni korumaya odaklanmaktadır. Köylüleri hasat fazlasını paylaşmaya yönlendiren bu “mecburi hayırseverlik”, modern kapitalizm için kabul edilmesi mümkün olmayan bir risk içermektedir. Bu nedenle modern devlet, zorunlu vergi uygulamalarıyla yalnızca artı-değer üretmeyi büyük oranda reddeden alternatif bir üretim sisteminin değil, aynı zamanda bu alternatifin diri tuttuğu kamusal birliktelik ve dayanışma duygusunun da altını oymaktadır. Scott’ın bu çalışması ve ona gelen itirazlar, onu köylülerin rasyonel ve irrasyonel sayılan davranışları üzerine düşünmeye sevk eder.

² Scott, kitapta “Sedaka” olarak adlandırdığı Malay köyünün gerçek adını vermez; ancak ilişkileri detaylı şekilde tasvir eder, köyden bazı fotoğraflar paylaşır. Mathew C. Gutmann ise buraya “mahcup” bir soru işareti koyar: Scott’ın Malay kültürüne yönelik betimlemesinin isabetli olup olmadığının “ilginç ama konu dışı bir soru” (1993: 87) olduğunu dile getirir. Ne var ki, bizzat Gutmann’ın sorusu da şüphelidir; çünkü eleştirmen, Malay kültürünün nasıl “isabetli” bir şekilde betimlenebileceğine dair hiçbir öneri sunmadığı gibi, Scott’ın betimlemesindeki hatalara dair somut bir örnek de göstermez.

Dünyanın büyük çoğunluğunun köylülerden oluşması nedeniyle, hayatımın geri kalanını onlar üzerine çalışarak geçirmeye ikna oldum. Buna dönük olarak da hakikaten aptalca şeyler yazmaktan kaçınmanın tek yolu, bir yeri avucunuzun içi gibi bilmek, böylece yaptığımız genellemeleri gerçek bir mekânda sınamaktır. Genellemeleri, gerçek insanlara karşı sınamadan hiçbir zaman anlayamamışımdır (Scott, 2016: 32-33).

Ne var ki, *Moral Economy of the Peasant* sanıldığığının aksine hakiki bir saha çalışmasına dayanmaz. Daha ziyade bir arşiv çalışmasıdır; yani kendisinin ifadesiyle gerçek bir mekânın sınamasından geçmemiştir. Bu nedenle düşünür, söz konusu kitapta edindiği içgörülerini bir sonraki çalışmasında bir saha çalışmasıyla genişletmek ister:

Bu kitabı [*Moral Economy of the Peasant*] yayınladıktan sonra, insanlar bana alan çalışmamı nerede yürüttüğümü sordular ve işin aslı, herhangi bir alan çalışması yapmamıştım. Böylece bana sorulan sorulardan bile utanır olmuştum. O zaman kariyerimi köylüler üzerine çalışmaya vakfetime karar vermiş olmam nedeniyle, bir köye gidip iki ya da daha fazla yılımı orada geçirmem gerektiğini, böylece, büyük bir genelleme yaptığım zaman, bilgisine sahip olduğum ve yaptığım genellemeyi üzerinde sınyabileceğim gerçek bir yere sahip olabileceğimi düşündüm. Buradan hareketle iki yılımı bir Malay köyünde geçirdim ve sonuç da bildiğiniz üzere *Weapons of the Weak* kitabım oldu (Scott, 2016: 94).

Weapons of the Weak'te köylü direnişlerinin mahiyetini sahadaki deneyimlerine dayanarak anlamaya çalışan yazarın hedefi, “köylülerin ‘sahne arkası’ndaki yorum ve sohbetlerine, atasözlerine, türkülerine, tarihlerine, efsanelerine, şakalarına, dillerine, ritüellerine ve dinlerine” bakarak “köylülerin seçkinler tarafından üretilen toplumsal düzeni aslında ne ölçüde ve hangi yollarla” benimseyip benimsemediklerini tespit etmektir (Scott, 1985: 41). Bu nedenle köydeki sınıfsal ilişkilerin ve odaklanılacak kişilerin hikâyelerine uzun uzadıya bölümler ayırır kitapta. Scott, okurun söz konusu direniş eylemlerini tam anlamıyla kavrayabilmesi için olayların ve davranışların arkaplanına dair bilgiye sahip olması gerektiğini düşündüğünden köydeki ritüellerden toprak sahiplerinin tavırlarına kadar pek çok gündelik detayı ve tutumu nakleder. Özellikle de, Malezya’daki toplumsal ve tarım alanındaki teknolojik dönüşümlerin köylülerin ilişkilere yaklaşımı (“bilinci”) üzerinde nasıl bir değişikliğe yol açtığını aktarmaya çalışır. Amacı, yoksul köylülerin bazı tutum ve sözlerinin ilk bakışta öyle görünmese de toprak sahiplerine ve yaşanan değişimlere “kafa tutmaya” yönelik olduğunu gözler önüne sermektir. Dahası, bu “kafa tutma”, yalnızca toprak, iş ve mülkiyetle ilişkili değildir, aynı zamanda toplumsal alışkanlıkları ve siyasal itibarı korumayı da içerir.

Bu tutum ve sözler ilk bakışta hiç de politik bir amaca sahipmiş gibi görünmez; hatta yakından bakılmadığında bir çatışma ya da muhalefet eğilimi olduğu bile düşünülmebilir, ancak üstlerindeki örtü kaldırıldığında başka bir manzarayla karşılaşılır. Scott, bu noktada bir davranışın siyasal bir direniş olarak yorumlanması için kamusal bir varlığa ve kamusal bir hedefe sahip olması gerektiğini iddia eden Charles Tilly gibi düşünürlerden tamamen ayrılır. Ona göre muhalefet etme niyeti yokmuş gibi düşünülen bazı gündelik eylemler, baskıcı ve/veya hegemonik yapıyı yavaşlatma, hatta bazen de geriletme kapasitesine sahiptir. Geleneksel siyaset felsefesi ve bilimi yaklaşımlarının siyasal kapasitesine kör kaldığı bu davranışları incelemesinin nedeni, “köylü direnişinin gündelik formları diyebileceğimiz şeye vurgu yapmak”tır (Scott, 1985: 29). Ona göre köylüler ile seçkinler/toprak sahipleri arasında, büyük ve kamusal mücadelelere kıyasla çok daha “alelade” görünen, ancak sürekli bir mücadele vardır.

Görelî olarak zayıf köylüler, güç asimetrisinin çok yoğun olduğu, doğrudan çatışma kapasitelerinin olmadığı ve anonimliklerini korumak mecburiyetinde oldukları bu mücadelelerde cepanelerinde yer alan *başka* silahlara başvururlar: Ayak sürüme, örtbas etme, rol yapma, bilmezden gelme, anonim tehdit, sabotaj, kaçak avlanma, ve benzeri... Scott’ın “zayıfın silahları” diye adlandırdığı bu gündelik direniş biçimleri, “ya çok az koordinasyon ve planlama gerektirir ya da hiç gerektirmez; çoğu zaman bireysel bir kendi kendine yardım biçimindedirler ve genel olarak otoriteyle ya da seçkinlerin normlarıyla her türden doğrudan simgesel çatışmadan kaçınırlar” (Scott, 1985, 29). Kamusal yüzleşme ya da doğrudan çatışmanın olanaksız olduğu durumlarda devreye giren bu “düşük profilli direnişler” yoksul köylüleri stratejik açıdan epey avantajlı bir konuma geçirir. Seçkinlerin kurduğu sahneyi “doğrudan” bozmayan bu eylemler, çoğu zaman tam da “sessizlikleri” sayesinde etkili olur. Ayrıca, anonimliğin korunması direnişçiye eylemin süreğenliği açısından bir avantaj tanımaktadır. Kamusal bir mücadelenin olası risklerini bertaraf eden gündelik direniş eylemlerinin anlamını kavrayabilmek içinse *bağlamı* ele almak gerekir. Aksi takdirde bu eylemler köylülerin kendi varlıklarını ve çıkarlarını sürdürmeye yönelik basit girişimler gibi görünür.³

---

³ Konunun biraz dışına çıkmak pahasına bir spekülasyonda bulunabiliriz: Aslında Scott, köylülerin eylemlerini bu şekilde değerlendirerek *Moral Economy of the Peasant* kitabına yönelik eleştirilere bir yanıt da vermiş oluyordu. Edward Thompson’dan ödünç aldığı “ahlaki ekonomi” kavramı, kırsal çalışmalar alanında ciddi bir tepki yaratmış ve Samuel L. Popkin *Rational Peasant* (1979) başlığını taşıyan kitabında Scott’la köylü davranışındaki rasyonalite düzeyi üzerine bir polemige girmişti. Tüm bu tartışma doğrudan “direniş” kavramına odaklanmasa da, Scott’ın bu eylemleri yalnızca kendi varlığını sürdürmek için sergilenen basit girişimler olarak düşünmeyi reddetmesi aslında köylülerin yalnızca çıkarlarına odaklanmış kişiler olarak resmedilmesine itiraz etmesiyle bağlantılı olarak düşünülebilir.

O halde söz konusu mücadeleyi ve ilk bakışta göze kolayca direnişmiş gibi görünmeyen bu ayak direme girişimlerini *Weapons of the Weak* bağlamında kısaca ele alalım. Bu kitabın temel *bağlamı* şüphesiz ki, Malezya’da 1970’li yıllar boyunca toprak sahiplerinin ve seçkinlerin tekelleşmesinin devlet eliyle desteklenmesidir. Özellikle tarım aletlerindeki makineleşme süreci ve çifte mahsul almaya yönelik uygulamalar, yani üretim ilişkilerindeki sermaye lehine değişiklikler yoksul köylüler üzerindeki baskının artmasına yol açmıştır. Toprak sahipleri bu sürecin bir parçası olarak daha fazla kâr elde etmek amacıyla arazi kiralarını arttırmış, mülkiyet ve paylaşım sisteminde kendi lehlerine köklü değişiklikler yapmaya kalkışmış, bazen köylüleri topraklarından zorla çıkarmış ve tarımdaki otomasyon sisteminin etkisinin artmasıyla ücretli işçi sayısını azaltmışlardır. Ekonomik güç dengesinin iyiden iyiye bozulduğu bu durum doğal olarak toplumsal yaşamda da bazı kaçınılmaz değişikliklere yol açmıştır. Örneğin, zenginler eskiden “ev sahipliği”ni üstlendikleri bazı toplumsal pratikleri (hasat sonrası zekâttan borç vermeye kadar) ya azaltmış ya da tamamen terk etmiştir. Bunlar da yoksul ile zengin arasındaki “tanınma” ilişkisini iyiden iyiye sorunlu bir hale getirmiştir. Örneğin, tarımda otomasyonun artması zaten genellikle gündelik işlerde çalışan yoksul köylülerin aldığı ücretlerin ve çalışan sayısının azalmasıyla kalmamış; aynı zamanda büyük toprak sahiplerinin zaman zaman yoksullara yaptığı sosyal yardımların da ortadan kalkmasına yol açmıştır.⁴ Maddi koşullardaki değişimler, aynı zamanda kültürel anlamların da aşınmasına ya da yitirilmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Scott’a göre “gündelik direnişler” yalnızca ekonomik koşulların değişmesine verilmiş bir tepkiden ibaret değildir; aynı zamanda kısmen kültürel alışkanlıkların ve onların yoksulların lehine olan yanlarının korunmasını da hedefler. Dolayısıyla direnişin iki farklı düzeyde yürütüldüğünü söylemek mümkündür.

Scott, sonuç olarak seçkinlerin hegemonyalarını yoksul köylüler üstünde sorunsuzca kuramadığını ve köylülerin dayatılan toplumsal düzene –Tilly’nin bahsettiği türden kamusal ayaklanmalar yoluyla olmasa da– “karşı çıktıklarını” iddia eder. Ona göre seçkinler ve toprak sahipleri, köylülerin davranışlarını belirlediklerini sandığında, ezilenler yukarıda andığımız ayak sürüme, bilmezden gelme, rol yapma, dedikodu gibi geleneksel siyaset teorisinin eleğinden kaçan eylemler aracılığıyla bu tahakküme *direnir*. “Şayet seçkinler tarafından dayatılan uyumun aldaticı görüşünün ötesine geçebilirsek, ardında sayısız, anonim direniş eylemi buluruz. Hatta, simgesel ve ritüel boyun eğme görüntüsünün ardında da sayısız ideolojik direnişle karşılaşırız” (Scott, 1985: 304). Scott’a göre bu

⁴ Aslına bakılırsa Sedaka bağlamında bu ilişkilerin çözülmesi tuhaf bir paradoksu gündeme getirir: “Eski” sosyal hiyerarşinin yerleşik araçları olan kimi tutumların erozyona uğraması bir yandan hiyerarşi ilişkisini ortadan kaldırma potansiyeli taşır, öte yandan da seçkin ve zengin sınıfın daha da güçlenmesine kapı aralar. Scott, bu paradoksa kısaca değinir (1985: 312).

direnışlerin anlamını kavrayabilmek için “hegemonya” ve “yanlış bilinç” kavramlarını yeniden ele almak gerekir.

Bilindiği üzere, Antonio Gramsci’ye borçlu olduğumuz “hegemonya” kavramı, kabaca egemen sınıfların ideolojik tahakküm kurma ve bunu idame ettirme sürecine gönderme yapar. Scott (1985: 315)’a göre Gramsci’nin bu kavramı kullanmaktaki amacı “yanlış bilincin kurumsal temelini açıklamak”tır. Ne var ki Scott (1985: 316), egemen sınıfların madunlar üzerinde hegemonya kurma süreci düşünöldüğü kadar *berrak* olmadığını ileri sürer: “Bu hegemonyanın tam olarak nasıl ve ne kadar gönüllü kurulduğunun açık olması pek muhtemel değildir; üstelik de Gramsci’nin yakın okumasında bile. Gramsci, hegemonyanın bazen egemen grubun üstünlüğü ve meşruluğuna yönelik aktif bir inançla, bazen de (...) toplumsal düzenin temel niteliklerine yönelik pasif bir kabullenişle ilişkili olduğunu ima eder”. Scott (1985: 317), “hegemonya kavramının ve bu kavramla ilişkili yanlış bilinç, mistifikasyon ve devletin ideolojik aygıtları kavramlarının, yalnızca Sedaka’daki sınıf ilişkilerinin anlamlandırılmasına ket vurmakla kalmadığını, aynı zamanda çoğu durumdaki sınıf çatışmasını anlama hususunda bizi ciddi biçimde yanlış yönlendirdiğini” iddia eder.⁵ Bu nedenle seçkinlerin yoksul köylüler üzerindeki hegemonyasının Gramsci’nin kavramsallaştırdığını çok farklı suretlerde köylülere nüfuz ettiğini ileri sürer.

Hegemonyanın nasıl kurulduğuna ilişkin kavrayışın sorunlu olması, ister istemez direnişin nasıl kavrandığına da yansiyacaktır. Bunun doğal sonucuysa köylülerin daha dar ama görel olarak daha güvenli bir sahada sahnelediği ve “gündelik direniş” çatısı altında düşünölebilecek eylemlerin siyasal kapasitesinin göz ardı edilmesidir. Oysaki Scott’a göre Sedaka’daki ideolojik mücadele “tam da eski tarım sisteminin normatif çerçevesi içinde yaşanmaktadır. Başka bir deyişle, mücadele, çoğu gözlemcinin mevcut hegemonya diye adlandıracağı şeyin içindedir bizzat” (Scott, 1985: 336). Hem toprak sahipleri hem de yoksul köylüler, konuşmalarında ve davranışlarında sık sık başvurdukları mevcut değerler üzerinden süregelen bir çatışma yaşamakta, simgesel düzeyde verilen mücadele yer yer hegemonik sistemin araçlarına müracaat edilerek gerçekleştirilmektedir. Bu

⁵ Scott’a göre bu yanlış anlamanın beş temel nedeni vardır. Burada söz konusu nedenleri tartışmak “hegemonya” kavramına ilişkin ayrı bir yazı konusu olacak denli kapsamlı başka bir tartışmanın kapısını aralamayı gerektirir. Ne var ki, konumuz açısından bir noktayı işaret ederek geçmemiz daha uygun olur: Scott, daha sonra *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’nda da sürdürdüğü “hegemonya” kavrayışının ve dolayısıyla eleştirisi (1995: 117-141) kısmen sorunludur. Scott, bunu 2012 yılındaki bir söyleşisinde şöyle ifade eder: “Hegemonya ve Gramsci meselesine gelince; *Weapons of the Weak* kitabımda, ki çok şükür bu noktaya fazla kişi işaret etmedi (kendini suçlayabilen bir insanım!), Gramsci’nin hegemonya kavramını hatalı bir biçimde kullandım. (...) *Weapons of the Weak*’te meşgul olduğum durum bir tahakküm durumuydu, hegemonya değil.” (2016: 118). Ne var ki, Scott’ı çok daha önceden bu konuda birisi eleştirmiştir: Timothy Mitchell, “Everyday Metaphors of Power” başlıklı makalesinde Scott’ın “hegemonya” kavramını kullanma biçiminin pek çok açıdan sorunlu olduğunu işaret eder (1990: 549, 553-559).

nedenle “yoksullar tarafından dillendirilen hemen her şey, yerel seçkinlerin *sözde* değerleri –ve hegemonyası– içerisinde kolayca vuku bulmaktadır” (Scott, 1985: 336).

Scott’a göre yoksul köylülerin karşı-hegemonik bir mücadele vermesi, Malezya’da tarım alanında yaşanan değişim ve dönüşümlerin entelektüel bir eleştirisine soyunması akla pek yatkın değildir: “Hem Üçüncü Dünya’da hem de Batı’da, kurumsal becerilerin ve imkânların neredeyse tekeline eline geçirmiş seçkinler, entelijansiya ve orta sınıflar için resmi politik etkinlikler belki bir norm olabilir. Gelgelelim, köylü direnişinin genellikle aynı biçimi alabileceğini ya da almasını beklemek naiflik olacaktır” (Scott, 1985: 299). Dolayısıyla hegemonya karşıtı mücadele için zemine inmek, resmi politikanın arkasından dolanan eylemleri incelemek, gündelik deneyimin anlamlı maddi pratiklerine bakmak gerekir. Bu pratiklerin son kertede devrim yapmak gibi bir amacı yoksa da, alay etme, ayak sürüme, küçük itaatsizlikler, rol yapma gibi “zayıfın silahları” daima işbaşındadır. Sadece bunları anlamamız için gereken kavramsal avandanlık, hegemonya ile direnişin aslında tam da aynı “sahne” yaşandığını anlamamıza engel olmaktadır. Dışarıdan bakıldığında “uyum”, “boyun eğme” veya “rıza” gibi görünen pratikler ve davranışlar, *aşağıdan* bakıldığında bambaşka anlamlara sahiptir. Scott, köylülerin tam da seçkinlere boyun eğiyormuş gibi görünürken, nasıl olup da direndikleri sorusunun peşine düşer.

2. “DİRENİŞ SANATLARI” VE ALTPOLİTİKA

Düşünür, bu soruyu yanıtlamak üzere *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’nı kaleme alır. İlk bakışta bu kitabında *Weapons of the Weak*’in barındırdığı tartışmalardan yalnızca birine odaklanmış gibi görünür: Köylüler kendi aralarında ve seçkinlerin yanında neden başka başka konuşur? Bu tutum değişikliği riyakârlıkla açıklanamayacak kadar giriftir; çünkü seçkinlerin yanından konuşurken seçtikleri sözcükler ilginç bir biçimde sıklıkla çifte anlamlar, muğlaklıklar içerir. İhtiyatlı olmak, sonradan ortaya çıkabilecek sorun ve ihtilaflara yönelik bir kalkan olarak kullanılır. Bu da söz konusu davranışların ya da sözcük tercihlerinin anlık çıkarlar ya da durumun gerektirdiği “kıvrak” manevralardan ibaret olmadığını gösterir. O halde tam da aynı sahnede gerçekleşen bu hareketler seçkinler ve köylüler tarafından nasıl iki farklı anlamda yorumlanmaktadır? Dahası, köylülerin ya da tabi grupların eylemleri yorumlama biçimleri perde arkasında nasıl bir muhalefet sahasına alan açmaktadır?⁶

⁶ Scott, bu kitabında bağlamını köylü hareketlerinin dışına çıkararak daha geniş bir çerçeveyi ele alır. Bu bakımdan önceki çalışmalarının aksine burada “tabi olanlar” derken yalnızca köylüleri kast etmemektedir.

Scott, bu sorulara yanıt verebilmek için ortaya yeni bir kavram seti koyar ve bu setin en temel iki unsuru da “kamusal senaryo” [*public transcript*] ve “gizli senaryo” [*hidden transcript*] kavramlarıdır.⁷ Scott, “kamusal senaryo” derken “aşağıdakiler ile hâkim olanlar arasındaki açık ilişkiyi tanımlamanın kısa bir yolu”nu kasteder (Scott, 1995: 24). Yani ezen ile ezilen arasındaki ilişkinin dış görünüşü, egemen söylem tarafından hikâye edilme biçimidir. Kamusal senaryo, ilk bakışta tahakkümün üstünü örten bir hikâye anlatır; ancak iyi bilindiği üzere hiçbir hikâye bir ilişkinin tamamını anlatma kapasitesine sahip değildir; çünkü “kamusal senaryo aşağıdakilerin düşünceleri konusunda sağlam bir kılavuz değildir” (Scott, 1995: 26). Dolayısıyla hikâyeyi bir de *aşağıdan*, yani ezilenlerin zaviyesinden dinlemek gerekir.

Kamusal senaryonun ilişkinin mahiyetini büsbütün anlatmasının önünde bazı engeller vardır. Bunlardan biri, bazı durumlarda hâkim olanların tıpkı aşağıdakiler gibi bu senaryoyu sorgulamaya başlamasıdır. Tabii olanların stratejik ya da taktik riayeti veya uyum davranışları, egemenlerin alttakilerin doğası gereği yapmacık veya hilekâr olduğu yönündeki önyargılarını beslerken, aynı zamanda bu davranışlardan şüphe duyup kamusal senaryoya güvenmemelerine de yol açabilir. Yine de, hiç şüphe yok ki, kamusal senaryo büyük oranda hâkim gruplar tarafından ve doğal olarak bu grupların lehine şekillendirilir.

Aslında “Kamusal senaryo, kabaca, hâkim elitlerin, kendilerini görünmek istedikleri gibi gösteren *oto*-portreleridir. (...) Kamusal senaryo etkileyici olmak, hâkim elitlerin iktidarını olumlamak ve doğallaştırmak, hâkimiyetlerinin kirli çarşaflarını gizlemek ya da örtmece sözlerle bulanıklaştırmak için tasarlanır” (Scott, 1995: 43). Bu bakımdan kamusal senaryo basit bir biçimde egemenlerin ne kadar kudretli olduklarını gözler önüne serdikleri bir geçit töreninden ibaret değildir. Aynı zamanda güç gösterisi yaparak kamu sahnesini denetlemenin bir yoludur da. Kamusal senaryo söz konusu olunca gösteri kolayca gözetimle birleşir. Öte yandan bu çabanın tersine çevrilmesi yoluyla kamusal senaryonun egemenlerin kendilerini nasıl gördüklerine ya da sunmak istediklerine dair bir ipucu olarak yorumlanması da mümkündür.

Kamusal senaryo, büyük oranda egemenlerinin gücünün tasdik edilmesi için korku ögesine başvurur. Sahnedeki en küçük bir muhalefet ögesinin dahi şiddetle cezalandırılacağı iması senaryonun ciddi bir kısmını oluşturur; ancak durum bununla sınırlı değildir. Kamusal senaryoların önemli öğelerinden biri de iktidarın “tatsız” yanlarını örtmek için yapılan kozmetik müdahalelerdir. Scott

⁷ Bu kavramların çevirisi artık yerleşik hale gelmiş olsa da, küçük bir eleştiriyi not edebiliriz: “Kamusal” ve “gizli” çeviri önerileri, Scott’ın ifade etmeye çalıştığı ikiliği tam olarak yansıtmamaktadır; çünkü “gizli senaryolar” da bir grup tarafından paylaşıldığında kamusal bir niteliğe sahip olabilir. Bu nedenle “public transcript” kavramını “alemi senaryo” ya da “açık senaryo” olarak çevirmek çok daha doğru görünmektedir.

bunu açıklamak için Pierre Bourdieu'nün "örtmece" kavramına başvurur: "Örtmece, negatif bir şekilde değerlendirilen ya da daha doğrudan ilan edildiğinde sıkıntı yaratacak bir şeyi gizlemek için kullanılır" (Scott, 1995: 87). Örtmece ögesi, çoğu zaman kamusal senaryonun şiddetini gizlemek için devreye girer. Gündelik dilde de sıklıkla kullanılan bu örtmeceler tamamen iktidarın amaçlarına hizmet eder. Örneğin, "zam yapmak" yerine "fiyat ayarlaması"ndan söz etmek rıza imal etmenin ilk adımıdır. Benzer bir şekilde "işten çıkartma"nın "tasarruf-tedbir paketi" olarak sunulması, sonuçları hem muğlaklaştırır hem de denetim kapasitesini güçlendiren bir boyuta sahiptir. Kamusal senaryonun bir başka önemli özelliği de "oybirliği"dir. Egemenler arasındaki sızdırmazlık görüntüsü, direnişin temelinde yer alan muhalefet duygusunu zayıflatır. Tüm bu öğeler kamusal senaryonun başarılı şekilde sahnelenmesinde önemli bir rol oynar.

Ne var ki, tam da kamusal senaryo sahnedeyken, "sahne arkası"nda başka bir hikâye anlatılabilir. İşte, Scott sahne arkasında olup bitenleri, yani "iktidar sahiplerinin doğrudan gözleminin ötesinde yer alan söylemi nitelerek için *gizli senaryo*" kavramına başvurur (Scott, 1995: 27). Gizli senaryo, kamusal senaryonun türevidir; çünkü ilişkinin teatral zorunlulukları iki senaryonun *temelde* aynı malzemeyle şekillendirilmesini gerektirir. Gizli senaryo "kamusal senaryoda ortaya çıkanları onaylayan, onlarla çelişen ya da onları değiştiren sahne arkası konuşmalardan, jestlerden ve pratiklerden oluşması anlamında onun türevidir" (Scott, 1995: 27). Gelgelelim, türevi olması ona sahnede bir yer verildiği anlamına gelmez. Tam aksine, gizli senaryo egemenler tarafından kamusal sahnede barındırılmasına müsaade edilmeyenleri içerir. Bu bakımdan gizli senaryo, "tahakkümün görünür sahnenin dışına ittiği acı diyalogun bir parçasıdır" (Scott, 1995: 159). Gizli senaryonun doğmasına yol açan dışlama pratikleri çok farklı suretler alabilir: Bazen siyasal itibarın ortadan kaldırılması, hakaret edilmesi, haysiyetin ayaklar altına alınması, kamusal sahnede yok sayma vb. Ancak sonuç şudur: Dışlama ne kadar güçlüyse gizli senaryodaki tepki veya öfke de bir o kadar detaylanıp çoğaltılır. Bu da direniş için maddi temelin güçlenmesi manasına gelir.

Bu noktada bir uyarıda bulunmak gerekir: Kamusal senaryo ile gizli senaryo arasında taban tabana zıt bir ilişki yoktur; ilki –yukarıda değindiğimiz üzere– tam bir tabiyet ve tahakkümü anlatmadığı gibi, ikincisi de salt özgürlükten ibaret değildir. Başka bir deyişle, bir senaryo ister kamusal ister gizli olsun, özel bir şekilde direniş ya da özgürlük sahasını tanımlayamaz. Dahası, alttakilerin gizli senaryoları olduğu gibi, hâkimlerin de gizli senaryoları olabilir. Bu nedenle gizli senaryonun üç temel özelliğini sürekli göz önünde bulundurmamız gerekir:

Birincisi, gizli senaryo belirli bir toplumsal mekâna ve belirli bir oyuncular grubuna özeldir. (...) Gizli senaryonun (...) ikinci ve hayati önem taşıyan bir yanı, yalnızca sözleri değil; bütün bir pratikler dizisini kapsamaktadır. Son olarak, kamusal ve gizli

senaryolar arasındaki sınırın –sağlam bir duvar olmayıp– hâkim olan ile tâbi olan arasındaki sürekli bir mücadelenin alanı olduğu açıktır (Scott, 1995: 39).

İşte, Scott’a göre gündelik direnişlerin vuku bulduğunu saha tam da bu mücadele alanıdır. Kamusal ve gizli senaryo arasındaki mücadelenin şekillendiği üçüncü bir tâbi grup politikasından söz etmek gerekir. Scott buna “altpolitika” [*infrapolitics*] adını verir: “Bu, kamunun görüş alanı içinde gerçekleşen, ama iki anlamlı olmak ya da oyuncuların kimliğini saklamak üzere tasarlanmış bir kılık değiştirme ve anonimlik politikasıdır” (Scott, 1995: 44). Altpolitika, *hakların dilinden* konuşmanın olanaksız ya da anlamsız olduğu mecralarda politika yapmanın bir biçimidir. Direnişçilerin aleni olarak örgütlenmesine müsaade edilmeyen veyahut böylesi bir örgütlenmenin yasal açıdan suç olmamasına rağmen fiili olarak “sorun” olduğu durumlarda, başka bir deyişle direnişçilerin anonim kalmalarının daha güvenli olduğu durumda altpolitika başvurmak yaygın bir alışkanlıktır. Başka bir deyişle, altpolitika “başka hiçbir alternatifi olmayanların siyasetidir” (Scott, 2016: 76). Güç asimetrisinin yoğunlaşmış olması nedeniyle cezalandırılma riskinin artması direnişçileri çok daha karmaşık, incelikli ama etkili bir dizi eyleme yönlendirir. Bunlar, ilk bakışta “direniş” gibi görünmeyen, “kılık değiştirmiş” eylemlerdir.

Scott (1995: 249)’a göre altpolitika “genellikle dikkatimizin yoğunlaştığı daha görünür politik eylemlerin kültürel ve yapısal temelini” teşkil eder. Bu bakımdan gizli senaryoda birikmiş enerjinin gündelik direniş olarak temerküz etmesi aslında çok daha görünür ve kamusal eylemler için bir eşiği işaret eder. Bu, her gündelik direnişin zorunlu olarak kamusal ve büyük çaplı bir direnişe dönüşeceği anlamına gelmez; ancak bunun tam tersi doğrudur. Yani, büyük ve kamusal bir direnişin oluşması için belli türden gündelik direnişlerin gerçekleşmesi gerekir. Bunlar, çok daha büyük eylemlerin deneme sahasını oluşturur.

Bu noktada akla hemen bir eleştiri gelir: Gündelik direnişlerin basitçe egemenlerin büyük bir isyanın patlak vermesini engellemek için müsaade ettiği “sahte” ya da “zayıf” bir direniş biçimi olduğu. Scott (1995: 254-255)’a göre öfkenin birikip patlama noktasına ulaşmadan bu yolla tahliye edildiği şeklindeki psikolojik argümanın hiçbir maddi-tarihsel zemini yoktur; çünkü böylesi bir eleştiri, direnişin sahip olduğu maddi temelleri, hedefleri ve araçları göz ardı eder: “Gizli senaryo yalnızca perde arkasında sızlanmak ve homurdanmak değildir; temellükü asgariye indirmek üzere tasarlanmış ayakları yere basan, dikkat çekmeyen bir sürü savaş hilesi içinde temsil edilir”. Başka bir deyişle, altpolitika sahasındaki eylemler, direnişi baltalamak veyahut onu “sakinleştirmek” bir yana, tam aksine onu diri tutar. Kamusal senaryonun zorlayıcılığına karşı gizli senaryonun desise, hile ve yanıltmalarla dolu dünyası direnişçinin direnme

kapasitesini ve repertuarını zenginleştirir. Ne var ki bu, gizli senaryo ile gündelik direnişin aynı şey olduğu anlamına gelmez; “gizli senaryonun toplumsal yönünü, büyük eşitsizliklere karşı koyan, hâkim olanla ilişkilerde bazı tavır ve direniş biçimlerini zorlamak için çaba gösteren politik bir alan olarak görebiliriz. *Kısacası, gizli senaryoyu pratik direnişin bir ikamesi olarak değil, onun bir koşulu olarak düşünmek daha doğru olacaktır*” (Scott, 1995: 259).

Gündelik ve pratik direnişler, gizli senaryodaki *adalet fantezisinin* ihtiyat kabından sızdığı veya taşıdığı anları işaret eder. Egemenlerin açık üstünlüğüne rağmen, tahakküm ve temellükün yarattığı adaletsizlik duygusunun telafi edilmesini amaçlar. Bu sayede özne çok daha büyük bir adımı atacak gücü toplama imkânına sahip olur. Gündelik direnişi bu bağlamda bir tür “güçlendirme eğitimi” olarak düşünmek mümkündür. Örneğin, çifte mahsul alabilmek için aşırı çalışmaya zorlanan bir köylünün işi yavaşlatması toprak sahibinin gücünü ortadan kaldırmaz ya da konumunu alt üst etmez; ancak direnişçinin benlik algısının korunmasına katkı sunabilir.

Tam da bu noktada Mona Lilja ve Stellan Vinthagen’ın önemli katkısını anarak tartışmayı derinleştirme fırsatı bulabiliriz: Lilja ve Vinthagen, “gündelik direniş” ifadesinin bir tür muğlaklık içerdiğini ileri sürer. Onlara göre günümüzdeki dağınık, parçalı ve küçük ölçekli pek çok direniş biçimi, aleni ya da gizli gündelik direnişlerden çok daha girift ve zengindir. Örneğin, hegemonyaya aleni şekilde meydan okuyan ama aynı zamanda anonimliğini koruyan, bunu yaparken de örgütlü ya da kamusal bir eyleme başvurmeyen direniş biçimleri de vardır. Bu nedenle “gündelik direniş” ifadesi tam anlamıyla yeterli değildir. Lilja ve Vinthagen bu eleştiriden yola çıkarak çok daha geniş bir bağlamı kapsadığı için “dağınık direniş” (*dispersed resistance*) kavramını önerir: “Dağınık direniş, bir (veya birkaç) birey tarafından icra edilebilecek veyahut farklı yerlerde pek çok fail tarafından icra edilen örgütsüz direniş pratikleri olarak görülebilir” (Lilja ve Vinthagen, 2018: 212).

Bu ikilinin Scott’ın kavramlarını genişletmeye yönelik çabasının daha önemli boyutuysa kavramsal bir ayırım önermeleridir. İkili, dağınık ya da gündelik direnişlerin iki türü olduğunu ileri sürer: “Baskı karşıtı direniş” (*counter-repressive resistance*) ve “üretici direniş” (*productive repressive*). Baskı karşıtı direniş, yalnızca egemenlerin gündemini sekteye uğratmaya odaklanmışken, üretici direniş yeni öznellik biçimleri, kurumlar ve pratikler inşa etmeye odaklanır. Bu bakımdan ikili, Scott’ın ayak sürüme, anonim tehdit gibi gündelik direniş örneklerini *baskı karşıtı*, maskeli temellük, muhalif bir altkültürün geliştirilmesi gibi örneklerini ise *üretici direniş* kapsamında değerlendirir (Lilja ve Vinthagen, 2018: 217-221). Lilja ve Vinthagen’ın da üstüne basarak ifade ettiği üzere bu iki direniş türünü birbirinden ayırmak çok kolay değildir. Baskı karşıtı direnişin üretici direnişe yol açacağı

varsayımı kolayca tersine de çevrilebilir. Aynı şekilde baskı karşıtı bir direniş kolayca üretici bir direnişe dönüşebilir. Bu kavramları katı ve sızdırmaz bir ikilik olarak değil, *geçirgen* bir şekilde düşünmek gerekir.

Sonuçta ister baskı karşıtı ister üretici nitelikte olsun, gündelik direniş tahakküm yapılarının sarsılmasında önemli bir yer tutar. Ne var ki, Scott'ın kavramsallaştırmasına bütün açıklayıcı kapasitesine rağmen bazı eleştiriler getirmekten geri duramayız. Bunlardan ilki, kendisinin de kabul ettiği üzere “hegemonya” kavramını kullanma biçimine yöneliktir. Scott, *Weapons of the Weak*'te köylülerin uyum davranışlarına o denli odaklanır ki, hegemonyadan bahsetmenin asgari şartlarından olan “liberal demokratik ortam”ın Malezya’da var olup olmadığını hiç tartışmaz. Köylülerin karşı karşıya kaldığı tahakküm ilişkisinde sanki başka türlü davranmalarına müsaade eden –sözde bile olsa– demokratik bir ortam varmış gibi davranır. Başka bir deyişle Scott, “hegemonya”yı kavramın tek bir boyutuna, yani rıza üretmeye yönelik ideolojik boyutuna indirger.

Bir başka önemli eleştiri ise gizli senaryonun psikolojik yatırımlarına ilişkindir. Scott (1995: 287-288), ısrarlı bir biçimde gizli senaryonun “yalnızca perde arkasında sızlanmak ve homurdanmak” olmadığını dile getirir; ancak gizli senaryonun bizzat kamusal senaryoyu desteklemesinin önünde nasıl bir engel olduğunu açıklayamaz. Şüphesiz, gizli senaryonun gündelik bir direnişe, belki de oradan daha kamusal bir direnişe temel teşkil etmesi mümkündür; ancak Jocelyn A. Hollander ve Rachel L. Einwohner (2004: 549)’ın işaret ettiği üzere, “Direniş hiçbir zaman saf değildir. Yani, bireyler ya da gruplar, iktidara direnirken bile aynı zamanda ilk etapta direnişi gerektiren tahakküm yapılarını destekliyor olabilirler”.⁸ Bu bakımdan gizli senaryoda birikilen potansiyel patlak verdiği anda değilse bile sonradan tahakkümü güçlendirme yönünde kullanılabilir.

Matthew C. Gutmann ise Scott’a hem teorik hem de sahadan bazı eleştiriler yöneltir. Temelde iki başlık altında toplanabilecek bu eleştirilerden ilki, Scott’ın *Weapons of the Weak*’ten itibaren aleni (açık) direnişleri ve bu alanda yapılan çalışmaları önemsizleştirdiğidir (Guttmann, 1993: 76). Scott’ın teorisinin bilhassa Latin Amerika bağlamında geçersiz olduğunu ileri süren eleştirmen, insanların bu bölgede devrimlerin ya da yapısal dönüşümlerin gerçekleşmesi uğruna her gün hayatlarını tehlikeye attığını ve bunu da gizlenerek yapmadıklarını ifade eder (Guttmann, 1993: 83-87). Scott ise bu eleştiriye gündelik direnişlerin aleni direnişlere dönüşme ve hatta yapısal değişikliklere yol açma kapasitesine sahip olduğunu zaten göz ardı etmediğini dile getirerek yanıt verir (Scott, 1993: 94). Dahası, Scott açısından mesele birilerinin hayatını “gerçek” değişimler

⁸ Scott, bu ihtimale sadece bir dipnotta, yani epey “gönülsüzce” değinir. Bkz. (Scott, 1985: 287-288).

uğruna “alenen” riske atması ya da atmaması değildir; bunun önemine ya da değerine dair bir itirazı yoktur. Scott’ın amacı, aleni direnişleri ve bunlara yönelik çalışmaları önemsizleştirmek değil; kitlesel hareketlerin ya da direnişlerin söz konusu olmadığı durumlarda bile insanların riski en aza indirerek gündelik direniş pratiklerine nasıl ve neden başvurduğunu anlamaktır. Gutmann’ın ikinci eleştirisi ise köylülerin gündelik direnişlerinin aslında statüko lehine pragmatik bir geri çekilmeden, verili toplumsal düzenin kabullenilmesinden başka bir anlama gelmediğidir. Gutmann (1993: 85), bu eleştirisiyle aslında Hollander ve Einwohner’ın eleştirisini Latin Amerika bağlamında örnekler. Guttmann’a göre Scott’ın direniş teorisi “son kertede ve ironik bir biçimde muhafazakârdır. Toplumsal bir değişimi öngörmez ya da açıklamaz. Bunun yerine, toplumsal bilinci aktüel gerçekliğin tepeden tırnağa trajik bir yorumunun kabullenilmesine indirgeme eğilimindedir ve izlediği yol, meydan okuduğu teoriler kadar romantiktir” (Gutmann, 1993: 87). Scott buna bizzat *Tahakküm ve Direniş Sanatları*’ndaki şu satırlarını alıntıyla yanıt verir:

Burada açıklanması gereken toplumsal bir fenomen varsa, hegemonya ve yanlış bilinç teorilerinin açıklamaya çalıştığı şeyin tersidir. Daha sağgörümlü tarihsel bir yorum kaçınılmaz olduğu sonucuna varacağı halde, tabi gruplar nasıl bu kadar sık bir şekilde durumlarının kaçınılmaz olmadığına inanmış ve ona göre davranmışlardır? Açıklama gerektiren şey iktidarın ve esaretin zehirli havası değildir. Biz bunun yerine kendi güçlerini, kurtuluş olanaklarını abartıyor ve karşılıklarına dikilen iktidarı hafife alıyor gibi görünen tabi grupların *yanlış yorumunu* anlamak istiyoruz. Elitlerin hakimiyetindeki kamusal senaryo tahakkümü doğallaştırma eğilimindeyse, karşıt bir etkinin sık sık tahakkümü doğallıktan uzaklaştırmayı başardığı görülecektir (Scott, 1995: 119-120).

Tüm bu eleştirilere rağmen, Scott’ın değerli çabasıyla açtığı yolu izleyen pek çok akademisyen “gündelik direniş” kavramını tanımlamak için epey uğraşmıştır. Bu çabaları eksiksiz bir biçimde yansıtmak ya da özetlemek mümkün olmadığı için gündelik direnişin belli başlı koordinatlarına değinerek tartışmayı derinleştirmeye ve *kavramı yakalamaya* çalışacağız.

3. “GÜNDELİK DİRENİŞ”İN KOORDİNATLARI

Hangi eylemlerin ya da tutumların gündelik direniş kapsamında sayıldığı ve direnişlerin kuvveden fiile nasıl geçtiğine ilişkin literatür örnekler bakımından oldukça yüklü ve karmaşıktır; ancak söz konusu literatür, mesele kavramı tanımlamaya gelince epey nekeştir. Fiili uygulamalar, farklı akademisyen ve araştırmacıların ele aldıkları bağlamlarda çok büyük bir çeşitlilik gösterir. Örneğin, Scott *Weapons of the Weak*’te dikkati “dedikodu”nun nasıl bir direniş imkânı barındırdığına çeker. Rose Weitz kadınların saç modellerinin belli

durumlarda bir direniş ögesi olabileceğinden söz eder (Weitz 2001).⁹ Lucie E. White ise mahkemede belli bir konuşma biçimini reddetmenin gündelik direniş olarak değerlendirilebileceğini ileri sürer (White 1990). Bu yelpaze dövme yaptırmaktan müzik video kliplerine kadar öylesine genişletilir ki, Michael F. Brown epey eleştirel bir tonla artık “direnişe direnmek” gerektiğinden bahsedecektir (Brown, 1996: 729).

Bu çeşitlilik, özellikle sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilim alanlarında baş döndürücü bir hal alır. Kimliğe ya da toplumsal cinsiyete ilişkin belli farkların veya tutumların gündelik direniş ögesi olarak sunulması neredeyse akademik bir alışkanlık halini almıştır. Tabii, söz konusu yaklaşımın eleştirisi de yapılmıştır. Buna karşın kavramı tanımlama girişimleri, sahadaki uygulamaların aktarılıp değerlendirilmesine odaklanan yayımlarla karşılaştırıldığında epeyce zayıftır. Brown’ın yerinde uyarısıyla “direnişin ve onunla ilişkili kavramların hiçbir ayrıma tabi tutulmaksızın kullanılması, bunların analitik kullanışlılığının altını oymaktadır” (Brown, 1996: 730). Bu nedenle kavramın tanımını yapmak büyük bir önem taşımaktadır. Foucault’nun açtığı yolu izleyen Scott, kavramı tanımlamaya en çok yaklaştığı anda şöyle der:

Sınıf direnişi, (toprak sahipleri, büyük çiftlik sahipleri, devlet gibi) üst sınıfların (örneğin kira, vergi, prestij) taleplerini kuvveden fiile geçirmek ya da (örneğin iş, toprak, hayırseverlik, saygı) taleplerini bir adım ileri taşımak için başvurduğu eylemleri reddetmek ya da hafifletmek *niyetiyle* tabi sınıf üyesinin/üyelerinin başvurduğu *her türden* eylemi içerir (Scott, 1985: 290).¹⁰

Scott’ın bu tanımla sonuçlardan çok *niyete* ve *maddi temellere* odaklandığını söyleyebiliriz. Bu tanıma göre gündelik bir direniş eyleminin egemen sınıfın ideolojik temellerine karşı durmakla ya da eylemin sonucunun ne olduğuyla ilgilenmesi gerekmez. Gelgelelim, bu yaklaşım –birazdan ele alacağımız üzere– bizzat Scott’ın da kabul ettiği üzere bazı sorunlar yaratır. Bu durumda gündelik direnişi yalnızca “niyet” ekseninde tanımlamak sorunludur. O halde kavramı yakalamamızı sağlayabilecek başka koordinatları da ele almamız gerekir.

Siyaset bilim, sosyoloji ve antropoloji alanında “direniş” kavramını barındıran yüzlerce makale ve kitabı inceleyen Hollander ve Einwohner, kavrama

⁹ Weitz bu konuda epey dikkatlidir. 1998-2001 yılları arasında kırk dört kadınla yaptığı görüşmeleri içeren saha araştırmasına dayanan makalesi, her saç kesiminin istisnasız bir şekilde “direniş” adı altında değerlendirilemeyeceğini özenle belirtir. Ne var ki, “etkileme” ile “güç kazanma” kavramları arasında bariz bir ayrım da yapmaz.

¹⁰ Scott, burada köylü sınıfının eylemlerini ele aldığı için “sınıf direnişi” ifadesini kullanır. Ona göre köylülerin gündelik direnişleri sınıf mücadelesinin olağan araçları içerisinde sayılmalıdır. Bkz. (Scott, 1985: 39) ve (Scott, 1989: 34). Bu ifadesine rağmen, Gutmann (1993: 81), ilginç bir biçimde Scott’ın teorisini “sınıfsız bir formülasyon” olarak değerlendirir.

gönderme yapan farklı fenomenlerin tanım yapmayı güçleştirdiğini dile getirir. Yine de araştırmacıların son kertede şu iki nitelik üzerinde anlaştığını ileri sürerler: 1) Direniş bir eylemdir, 2) Direniş daima iktidara muhalefet eder (2004: 538). Bu bağlamda direniş eylemi, direnişçi tarafından iktidara (hedefe) yöneltilen ve üçüncü kişi (gözlemci/araştırmacı) tarafından gözlemlenebilen muhalefet eylemlerini ifade etmektedir. Hollander ve Einwohner, bu üç grubun eylemin niteliği üzerinde anlaşması durumunda sorun olmadığını belirtir; gelgelelim, bazı durumlarda üç tarafın hemfikir olması mümkün değildir. Bu durumda inceledikleri tartışmalarda sıkça yinelenen ve birbirinden kolayca ayırlamayacak iki öğeye bakmak gerekir. Bunlara odaklanmak kavramı yakalamayı bir nebze olsun kolaylaştırabilir: “Tanınma” ve “niyet”.

Gündelik direniş söz konusu olduğunda akla gelen ilk soru şüphesiz ki tanınmaya ilişkindir: Direnişin, direnilen kişi ya da kurumlarca tanınması gerekir mi? Başka bir deyişle, direnilen kişinin (hedefin) direnişten bihaber olması eylemin anlamını yitirmesine yol açar mı? Eğer direniş, direnilen kişi ya da kurumun haberi olmadan sürdürülüyorsa onu neden direniş sayalım? Bunlara niyete ilişkin sorular da eklenebilir: Gündelik bir direnişe kalkışan kişinin niyetinin ne olduğu önemli midir? Bazen başka bir amaçla kalkışılan bir eylem sonunda direnişe dönüştüğünde hedef ile sonuç arasındaki uçurum direnişin ortadan kalkacağı denli genişler mi?

Hiç şüphe yok ki, direnme niyeti barındırmayan ve tesadüfi bir sonuçla egemenin tahakküm niyetine ket vuran eylemler *kolayca* bu kavram kapsamında anılamaz.¹¹ Scott, –yukarıda ifade ettiğimiz üzere– direnişi ele alırken eylemin sonucundan ziyade buna *niyet* edilmiş olmasının önemli olduğunu vurgular. Tabii, niyetin nasıl tespit edilebileceğini dair bir soru işaretinin olduğunu da ifade etmekten geri durmaz ve şunu ileri sürer: “Niyetler, her durumda, doğrudan doğruya eylemden değil, katılımcıların davranışları için yaptıkları açıklamalardan çıkarılır” (1985: 290). Ne var ki, bu açıklamaların güvenilirliği de şüphe uyandırıcı olabilir. Dahası, niyet, Scott’ın varsaydığı kadar berrak olmayabilir. Bir eyleme ilişkin niyetlerimiz çelişkili veyahut bulanık da olabilir. Hatta, bazı durumlarda politik bir amacı bile olmayabilir. Örneğin, Baaz, Lilja ve Vinthagen’ın verdiği

¹¹ Baaz, Lilja ve Vinthagen bu yaklaşıma itiraz ederek bir örnek verir: Dijital dosya paylaşımı yapan kişiler, yalnızca kültürel bir ürüne ücretsiz sahip olmak ister; ancak eylemleri son kertede uluslararası sermaye gruplarına ekonomik açıdan zarar verir ve entelektüel tekele başkaldırır. Onlara göre “Bazı eylemler, tartışmaya açık olsa da, kendiliğinden, failin niyetinden (...) bağımsız ve *de facto* olarak iktidar ilişkilerine bir yanıt verebilir” (2019: 22). Gündelik direnişini tanımlama ve belirlemede “niyet” koordinatını devre dışı bırakmaya çalışan bu üçlü, alanın kurucu isimlerinden Scott’ın, Gramsci’ye ve Marksist direniş kavrayışına getirdiği tüm eleştirilere rağmen sonunda direnişçinin niyetine bu denli odaklanmasını düşüncesindeki “Marksizm kalıntıları” şeklinde yorumlar.

dijital dosya paylaşımı örneğinde görüldüğü üzere bireysel bir talep niyetten bağımsız olarak ekonomik bir direnişe yol açabilir.

Hollander ve Einwohner ise başka bir bakış açısını savunur: “Direniş yalnızca direnişçilerin kendi davranışları hakkındaki algılarına göre tanımlanmaz; aynı zamanda bu davranışı hedef(ler)in ya da başkasının/başkalarının da tanınması sayesinde tanımlanır” (2004: 548). Bu durumda direnişin tanınma ve niyet bağlamında değerlendirilmesi için ya “hedef” tarafından tanınmasından ya da “üçüncü bir kişi”nin varlığından söz etmek gerekir. Bu, Scott’ın itiraz edeceği bir yaklaşımdır. Ona göre güç asimetrisinin yoğunlaştığı ve anonimliğin direnişçiye belli bir avantaj sağladığı bazı konjonktürlerde hedefin eylemi ya da özneyi “tanınması” direnişe ket vurabilir. Aksine, belli durumlarda hedefin direnişten habersiz olması direnişin varlığını sürdürmesi ve güç kazanması için gerekli olabilir. Stellan Vinthagen ve Anna Johansson da bu yaklaşıma itiraz eder. İkili, gündelik direnişi şöyle tanımlar:

Sonuç olarak, rutin olarak gerçekleştirilen, ancak politik bir çerçeveden dillendirilmemiş ya da (henüz veya söz konusu durumda) resmi olarak örgütlenmemiş direniş eylemlerini gündelik direniş olarak kabul eden bir tanım öneriyoruz. Bu, çoğu zaman direniş olarak tespit edilmekten kaçınan bir etkinlik biçimidir. Toplum için görünmez olabilir, direniş olarak tanınmayabilir (Vinthagen ve Johansson, 2013: 10).

Burada görüldüğü üzere, Vinthagen ve Johansson, Hollander ve Einwohner’ın aksine gözlemcinin ya da hedefin eylemi tanınmasının gündelik direnişin tanımlanmasında hiçbir rolü olmadığını öne sürer. Bunun birçok nedeni vardır: Örneğin hedef, belli durumlarda simgesel ya da söylemsel iktidarını korumak veyahut rıza kapasitesini arttırmak adına direnişi *bile isteye* tanımayabilir de. Böylesi bir “görmezden gelme”, direnişçinin niyetini ya da fiili durumu ortadan kaldırırsa da söylemsel açıdan direnişin üstünü örtmeyi amaçlayabilir. Bu bakımdan hedefin eylemi ya da özneyi tanınmasını direnişin zorunlu bir uğrağı haline getirmek, teorik olarak egemenin yorumunu eylemin değerlendirilme sürecinin yegâne açıklaması olarak kabul etmeyi gerektirir. Oysaki yorum tekeli hedefin eline vermek, hedefin niyetini direnişçinin niyetinin üstüne koymak manasına gelecektir. Yukarıda ele aldığımız üzere, Scott kamusal senaryonun durumun tek açıklaması olarak benimsenmesinin yol açtığı sorunları işaret etmiştir. Bu teorik itiraza, beklenmedik ve epey naif görünen bir ihtimali daha ekleyebiliriz: Direniş niyetiyle yapılan eylemin hedef tarafından *kasıtsız olarak* anlaşılması da mümkündür.

Bu noktada gündelik direniş söz konusu olunca tanınmadan ziyade niyete odaklanmak gerektiği düşüncesi öne çıkabilir. Ne var ki, böylesi bir ikilik yanıltıcıdır. Tüm teorik açmazlarına karşın tanınmayı kolayca ve tümünden eylemi

değerlendirme sürecinin dışına itemeyiz; çünkü tanınmanın söz konusu olmadığı bir eylem bizzat direnişçinin *direnme fantezisinin* bir parçası olabilir. Fiili olarak hiçbir maddi koşulu değiştirmeden yalnızca durumundan rahatsız kişinin avuntusuna, Scott'ın tabiriyle “sızlanma ve homurdanma”ya, kendi durumunu rasyonelleştirme çabasına ve hatta daha da tehlikelisi, direnme niyetinde olduğu tahakküm ilişkisinin payandasına dönüştürülebilir. Yine de tüm bu “tehlake sinyalleri”, niyet kavramını elden bırakmayı gerektirmez; aksine hem niyet hem tanınma koordinatlarını aynı anda düşünmeyi gerektirir.

Bu durumda en iyi çare, Hollander ve Einwohner'a uyararak, tanınmayı üçüncü kişi koşuluna bağlamak, yani gündelik direnişin hedeften ziyade üçüncü bir odak olarak gözlemci tarafından tanınması sayesinde tespit edilmesi gibi görünebilir. Örneğin, çalışma koşullarını protesto etmek amacıyla düzenli olarak çay-kahve makinelerinin sabote edilmesi, evrakların geciktirilmesi, iş araçlarının kaybolması, patron hakkında dedikodu yapılması gibi örnekler bağlamında düşünüldüğünde hedefin bundan haberi olmamasına rağmen, direnişin tarafı olmayan gözlemcilerin bunun farkında olması tanınma koşulunu sağlıyormuş gibi görünebilir. Ne var ki, gözlemciyi gündelik direnişin tanımlanmasında zorunlu bir koordinat olarak belirlemek başka sorunlara kapı aralayacaktır. Öncelikle gözlemcinin ilişki üzerinde böylesine bir belirleyiciliği olması, ilişkinin mahiyeti ve tahakkümün ağırlığı hakkında eksiksiz bilgi sahibi olmasını gerektirir. Ayrıca gözlemcinin duruma ilişkin kişisel yargılarının direnişçinin niyeti ve duruma ilişkin yorumuyla örtüşüp örtüşmemesi gibi sorunlar doğacaktır. Bunlar yanıtlanması kolay olmayan ve psikolojik düzeyde ele alınması gereken sorunlara yol açabileceğinden gözlemcinin bir koordinat olarak düşünülmesi pek de mümkün görünmemektedir.

Gündelik direniş eylemi ile öznesi arasında bir ayrım yapmak tanınma sorununu çözme yolunda bir adım atmamızı sağlayabilir: Eylemin tanınması ile öznenin tanınması arasında bir ayrım yapılabilir miyiz? Yani hem Scott'ın söz ettiği gibi direnen öznenin anonimliğini korumak hem de direniş eyleminin görünür kılınması mümkün müdür? Aslına bakılırsa böyle bir ayrım, eylemin niteliğini kavramak bakımından son derece faydalıymış gibi görünse de, temel soruna yanıt vermekten uzaktır: Direnişçi, eyleminin ya da kendisinin tanınmasını istiyor mu? Niyet ve tanınma koordinatlarına ilişkin tartışma en temelde bu soruya yanıt vererek yürütülmelidir; aksi takdirde eylem, ihtilafli görüşlerin dumanında kaybolacaktır.

Gündelik direnişin değerlendirilmesine ilişkin önemli bir başka koordinat da “şiddet”tir. Direniş çalışmaları sahasındaki pek çok tartışma şiddet içerme/içermeme ikiliğine hapsolmuştur. Ağırlıklı olarak şiddet içeren direnişlerin, direnişçiyi hedefine “dönüştürdüğü” eleştirisi yapılmış ve bu nedenle

direnışin Şiddet içermemesi gerektiğine kanaat getirilmiŐtir. Oysaki ezen ile ezilen arasındaki açı farkının göz önünde bulundurulmaması farklı türlerdeki Őiddetlerin tektipleŐtirilmesi sonucunu doğurur.

Stephen D'Arcy'nin iŐaret ettiği üzere, Őiddet içirme/içermeme ikiliği, ačíklayıcı olmak bir yana, tabloyu çok daha karmaŐık bir hale getirir (2013: 3). Pek çok koordinattan yalnızca bir tanesi olan Őiddeti meselenin odağına konumlandırarak tartıŐmak, kavramı daha en baŐtan egemenin denetimindeki kamusal senaryonun zaviyesinden ele almak manasına gelir. Őüphesiz, Őiddet göz ardı edilemeyecek denli önemli bir parametredir, ancak yegâne ya da temel öđe değildir. Dolayısıyla direniŐin mahiyetini anlamada kullanılacak koordinat belirteçleri arasında Őiddet içirme/içermemeyi temel kabul etmek yerine onu da diğerleriyle *aynı hizada değerlendirmek* gerekir. BaŐka bir deyiŐle, Őiddet, siyasal bir eylemin gündelik direniŐ çatısı altında incelenip incelenmeyeceğine dair gerek koŐullar arasında sayılamaz. Őiddet, tarihsel ačídan sınırları belirli bir kavram değildir ve neyin Őiddet olduğuna iliŐkin tanımımız maddi koŐullarla birlikte deđiŐmektedir. Bu bağlamda "Tarihin bir döneminde Őiddet olarak görülmeyen ama bir baŐka dönemde Őiddet olarak değerlendirilmesi gereken davranıŐ biçimleri"ni göz ardı etmemek gerekir (Bernstein, 2019).

Gündelik direnişin bir başka önemli koordinatı ise "örgütlenme" ya da "koordinasyon düzeyi"dir. Bu koordinata ilişkin ihtilafların ateŐi nispeten daha düşüktür. Hem Hollander ile Einwohner hem de Lilja ile Vinthagen, ele aldıkları örnekler bağlamında gündelik direnişlerin örgütlü olmasının gerekli olmadığını dile getirir. Wietz da kadınların saç kesimleri üzerine yaptığı alan araŐtırmasında gündelik direnişlerin "bireysel" olmasının mümkün olduğuna vurgu yapar. Scott da çalıŐmalarında "örgütlülük"ün zorunlu bir koŐul olmadığına ileri sürer; ancak önemli bir noktaya dikkati çeker. Alanın öncü ismi, "gündelik direniş"in bireysel bir niteliğe sahip olabileceğini söylerken bir "ortak kültür" vurgusu yapar (2016: 82). Örneğin, kaçak avlanma gibi bir gündelik direniş örneğinin iki yüz yıl boyunca başarılı bir Şekilde ayakta kalmasını sağlayan köylülerin bu konudaki *pasif rızalarıdır*. Bu müŐterek rıza olmaksızın bu eylemin anonimliğinin korunması ve sürdürülmesi pek de mümkün değildir.

Scott'a göre bazı davranışlar sırf belli kişiler tarafından alışılagedik direniş tanımımızın içinde yer alıyor diye onu bir sosyal bilim nesnesine dönüŐtremeyiz; çünkü son kertede bireysel davranışların altındaki psikolojik yatırımları bilmek olanaksızdır. Dolayısıyla gündelik direniş olarak değerlendirilen bir eylem, bireysel olarak icra edilse bile ortak bir anlam dünyasının parçası olmalıdır; aksi takdirde kişisel öfke patlamalarını ya da kimlikten doğan farklara gündelik direniş demek gibi bir hataya düşeriz.

4. SONUÇ

James C. Scott'ın saha ve arşiv çalışmasının teorik bir çerçeveye buluşması sayesinde bugün siyaset biliminin en önemli kavramlarından biri haline gelen “gündelik direniş”, yalnızca siyaset bilimciler değil bütün sosyal bilimciler için oldukça verimli bir tartışma sahasını işaret etmektedir. Scott'ın bilhassa köylü direnişlerine odaklanarak inşa ettiği teorik çerçevesi, Foucault'nun “iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır” formülünü yalnızca sarıhleştirmele kalmamakta; aynı zamanda direnişin iktidarı nasıl dönüştürme kapasitesine sahip olduğunu da göstermektedir. Foucault'nun işaret ettiği üzere iktidarın nasıl tek bir yüzü yoksa direnişin de yoktur; iktidar nasıl ilişkisel olarak anlaşılmalıysa, aynı şekilde direniş de ilişkisel olarak anlaşılmalıdır.

Yine de burada basit ama önemli bir uyarıda bulunmak gerekir: Direnişin –bilhassa gündelik direnişler vasıtasıyla– her yerde olduğunu söylemek, ister kültürel ister ekonomik ister siyasal olsun her eylemin direniş olduğu manasına gelmez. Slavoj Žižek'in ironik eleştirisine kulak kabartalım:

Bugünün hegemonik tavrı “direniş”tir. Bütün dağınık marjinal cinsel, etnik, yaşam tarzı ‘çoklukları’ (geyerler, zihinsel rahatsızlığı olanlar, mahkûmlar...) gizemli bir merkezî (büyük harfle) İktidar’a “direniyor.” Geyler ve lezbiyenlerden Sağcı hayatta kalma delilerine kadar herkes “direniyor.” O halde neden bugün “direniş” söyleminin norm olduğu mantıksal sonucunu çıkarmayalım ki? Dolayısıyla bu normun egemen ilişkileri gerçekten sorgulayacak olan söylemin ortaya çıkmasının önündeki asli engel olduğunu söylemeyelim ki? (Žižek, 2002: 66).

Žižek'in bu eleştirisi ilk bakışta oldukça haklı görünüyor. Eğer, “direniş” kavramı siyasal, kültürel ya da ekonomik bir tahakküm ilişkisini ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri işaret ediyorsa bu bağlamda her eylemi, kültürel farkı, farklı ekonomik tutumu gündelik direniş çatısı altında incelememek gerekir. Tam da bu nedenle gündelik direniş kavramının menziline tespit edilmesi kaçınılmaz bir sorun olarak önümüze çıkmaktadır. Foucault'nun açtığı yolu genişleten Scott ve onu izleyen pek çok araştırmacının kavramı tanımlama çabası belli noktalarda eleştirilebilir olsa da, elimizde vakaların tekilliğinden hareket etmeye yönelik önemli bir ipucu bulunmaktadır. Direniş çalışmalarının bugün vardığı nokta, normatif bir tanım yapmanın güçlüğüne göstermektedir; ancak bu, yine de belli pratikleri bu bağlamda tartışmanın olanaksız olduğunu göstermez.

Hangi eylemlerin gündelik direniş çerçevesinde değerlendirilip hangilerinin değerlendirilemeyeceğini tartışabilmek için yapmamız gereken, yukarıda ele aldığımız niyet, tanınma, hedef, gözlemci vb. koordinatları içeren bir *ilişki haritası* çıkarmaktır. Bu harita bağlamında eylemin direnişçi ile hedef arasındaki ideolojik, ekonomik, maddi ve/veya simgesel bir tahakküm içeren

asimetrik güç dengesini özgürlük ve eşitlik yönünde nasıl *büktüğünü* tartışmak gerekir. Scott'ın teorik çerçevesi bu bağlamda önemli bir başlangıç noktasını işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Baaz, Mikael, Lilja, Mona ve Vinthagen, Stellan (2018), *Researching Resistance and Social Change*, (Londra: Rowman & Littlefield).

Bernstein, Richard J. (2019), “Şiddetin Düşünsel Yaşamı”, *Birikim Güncel*, (Çev. Utku Özmağas), <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/9350/richard-j-bernstein-ile-soylesi-siddetin-dusunsel-yasami#.XM6zVi3BJAY>.

Brown, Michael F. (1996), “On Resisting Resistance”, *American Anthropologist*, 98 (4): 729-735.

D’Arcy, Stephen (2013), *Languages of the Unheard*, (Toronto: Between The Lines).

Foucault, Michel (2005). “Michel Foucault’nun Oyunu”, *Entelektüelin Siyasi İşlevi içinde*, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2007a). *Cinselliğın Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, Michel (2007b). “Göz Kamaştırıcı Hayvan: İktidar”, *İktidarın Gözü içinde*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı.

Gutmann, Matthew C. (1993). “Rituals of Resistance: A Critique of the Theory of Everyday Forms of Resistance”, *Latin American Perspectives*, 20 (2): 74-92.

Kelly, Mark G. E. (2009). *The Political Philosophy of Michel Foucault*, (New York: Routledge).

Lilja, Mona ve Vinthagen, Stellan (2018), “Dispersed resistance: unpacking the spectrum and properties of glaring and everyday resistance”, *Journal of Political Power*, 11 (2): 211-229.

Mitchell, Timothy (1990), “Everyday Metaphors of Power”, *Theory and Society*, 19 (5): 545-577.

Popkin, Samuel L. (1979), *The Rational Peasant*, (Berkeley: University of California Press).

Scott, James C. (1976), *Moral Economy of the Peasant*, (New Haven ve Londra: Yale University Press).

Scott, James C. (1985), *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven ve Londra: Yale University Press).

Scott, James C. (1989), “Everyday Forms of Resistance”, *Copenhagen Papers*, sayı: 4: 33-62.

Scott, James C. (1993). “Reply”, *Latin American Perspectives*, 20 (2): 93-94.

Scott, James C. (1995), *Tahakküm ve Direniş Sanatları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Alev Türker).

Scott, James C. (2016), *Toplum Gibi Görmek* (İstanbul: Zoom Kitap) (Çev. Soner Torlak).

Vintheim, Stellan ve Johansson, Anna (2013), “‘Everyday Resistance’: Exploration of a Concept and its Theories”, *Resistance Studies Magazine*, 1(1): 1-46.

White, Lucie E. (1990), “Subordination, Rhetorical Survival Skills, and Sunday Shoes: Notes on the Hearing of Mrs. G.”, *Buffalo Law Review*, 38 (1): 1-58.

Žižek, Slavoj (2002), *Welcome to the Desert of the Real!*, (Londra: Verso).